

TUVACADA OLUMSUZLUĞUN TİPOLOJİSİ HAKKINDA

İbrahim Ahmet AYDEMİR*

Öz: Bu çalışmada, Tuvacada olumsuzluk (negation) tipolojik açıdan incelenecektir. Dilbilimsel bir terim olarak olumsuzluk, bir önermenin doğru olmadığını ya da geçersiz olduğunu ifade eden gramatikal bir kategoridir, örn. Ali gelmedi [Ali'nin geldiği doğru değildir], Ali öğretmen değil [Ali'nin öğretmenliği söz konusu değildir]. Türk dilleri ailesinin Sibirya (Kuzeydoğu) Grubuna ait olan Tuvaca, bugün Güney Sibirya'da (Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Özerk Cumhuriyeti), Moğolistan'da (Hovd, Bayan Ölgii, Hövsgöl eyaletleri) ve Çin'de [Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi] konuşulmaktadır. Burada Standart Tuvacanın yanı sıra, diğer Tuvaca ağızlar (Tsengel Tuvacası (Altai Tuvacası), Duhaca ve Cungar Tuvacası) da ele alınmaktadır. Bu çalışmada olumsuzluk, öncelikle standart olumsuzluk (yükleminde fiil olan bildirme cümlelerinin olumsuzlanması) olarak incelenecektir. Bunun yanı sıra standart olmayan olumsuzluk (isim cümlelerinin, varoluş cümlelerinin olumsuzlanması) da ele alınacaktır. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da olumsuzluk, genelde olumsuzluk eki -BA- ve olumsuzluk parçacıkları (örn. emes-eves) aracılığıyla kodlanmaktadır. Ayrıca Tuvacada, diğer çağdaş Türk dillerinde olmayan farklı bir olumsuzluk kodlayıcısı daha vardır: eklesik fiil -Vp čada- '[bir şey] yapamamak' (<Moğ. yada- 'yapamamak'). İçinde olumsuz yardımcı fiil čada- 'nın olduğu bu yardımcı fiil yapısı, Tuvacada kesin olarak "olumsuz yeterlik" bildirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk dilleri, Güney Sibirya Türkçesi, Tuvaca, olumsuzluk, tipoloji

On the Typology of Negation in Tuvan

Abstract: In this article, negation in Tuvan will be examined from a typological perspective. As a linguistic term, negation is a grammatical category that expresses that a proposition is not true or is not the case, e.g. Ali gelmedi 'Ali did not come' [It is not true that Ali came], Ali öğretmen değil 'Ali is not a teacher' [It is not the case that Ali is a teacher]. Tuvan, which belongs to the Siberian (Northeastern) group of the Turkic language family, is spoken today in Southern Siberia (Tuvan Autonomous Republic of the Russian Federation), Mongolia (Khovd, Bayan Ulgii and Khövsgöl provinces) and China (Xinjiang Uygur Autonomous Region). In this article besides Standard Tuvan, other Tuvan dialects (Tsengel Tuvan (or Altai Tuvan), Dukhan and Jungar Tuvan) are also

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, ahmetaydemir64@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6938-3255

investigated. In this study, negation will be primarily examined as standard negation (negation of verbal declarative sentences). Moreover, non-standard negation (negation of noun sentences and existential sentences) will also be analyzed. As in other Turkic languages, negation in Tuvan is coded generally by means of the negation suffix -BA- and negation particles (e.g. emes~eves). In addition, there is a different negator in Tuvan that does not exist in other modern Turkic languages: the postverbal construction -Vp čada- ‘unable to do’ (<Mongolian yada- ‘unable to do [something]’). This construction, which contains the negative auxiliary verb čada- ‘unable to do’, expresses absolutely inability in Tuvan.

Keywords: Turkic languages, South Siberian Turkic, Tuvan, negation, typology

Giriş

Bu makalede, Tuvacada *olumsuzluk* (negation) yapıları tipolojik açıdan ve eşzamanlı olarak ele alınacaktır. Dilbilimsel bir terim olarak olumsuzluk, bir önermenin doğru olmadığını ya da geçersiz olduğunu ifade eden bir kategoridir, örn. *Ali gelmedi* [Ali’nin geldiği doğru değildir], *Ali öğretmen değil* [Ali’nin öğretmenliği söz konusu değildir], *Bende para yok* [Bende paranın olması söz konusu değildir].

Olumsuzluk, biçim-sözdizimsel, anlamsal-pragmatik, tipolojik vb. açılardan incelenebilir. Bu çalışmada Tuvacada olumsuzluk, tipolojik açıdan irdelenecek ve olumsuzluk bildiren yapıların tipolojik bir dağılımı yapılacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak *standart olumsuzluk* (yükleminde fiil olan bildirme cümlelerinin olumsuzlanması) konu edilecektir. Daha sonra *standart olmayan olumsuzluk* (isim cümlelerinin ve varoluşsal cümlelerin olumsuzlanması) da ele alınacaktır. Ayrıca Tuvacada olumsuzluk yapıları, Miestamo 2005a’da ifadesini bulan “simetrik olumsuzluk” ve “asimetrik olumsuzluk” açısından da irdelenecektir.

Türk dilleri ailesinin Sibirya (Kuzeydoğu) Grubuna ait olan Tuvaca, bugün Güney Sibirya’da (Rusya Federasyonu’na bağlı Tuva Özerk Cumhuriyeti), Moğolistan’da (Hovd, Bayan Ölgii, Hövsgöl eyaletleri) ve Çin’de (Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi) konuşulmaktadır. Bu çalışmada Standart Tuvacanın yanı sıra, diğer Tuvaca ağızlar (Tsengel Tuvacası (Altai Tuvacası), Duhaca ve Cungar Tuvacası) da incelenmektedir. Böylece Tuvacada olumsuzluk kategorisi, daha geniş yelpazede ve bütüncül bir perspektiften ele alınmış olacaktır.

1. Teorik Arkaplan

Dilbilimsel açıdan *olumsuzluk* (negation), bildirme cümlelerindeki (declarative sentences) önermelerin olumsuzlanmasını sağlayan bir kategoridir ve bu kategori için her dilde farklı biçim-sözdizimsel yapılar kullanılmaktadır (Miestamo 2005a, s. 3). Genel olarak bakıldığında olumsuzluk, evrensel bir kategoridir ve bu kategorisinin olmadığı hiçbir dil yoktur (Miestamo, 2005a, s. 5).

Olumsuzluk üzerine yapılan tipolojik çalışmalar, genelde “standart olumsuzluk”, yani yüklemde fiil olan temel cümlelerin (bildirme cümleleri) olumsuzlanmasına odaklanmıştır; bu tip bir olumsuzluk “prototipik” olarak bitimlilik ile alakalıdır (Dahl, 2010, s. 26). Miestamo da standart olumsuzluğu, bir dilin bildirimsel eylem cümlelerini olumsuzlamak için sahip olduğu temel yol (veya yollar) olarak tanımlamaktadır (2005b, s. 458). Bildirme cümlelerinin dışında kalan yapıların (isim cümleleri, emir cümleleri,

varoluşsal cümleler) olumsuzlanması ise genelde “standart olmayan olumsuzluk” olarak nitelendirilmektedir (Dahl, 2010, s. 28).

Dünya dillerinde standart olumsuzluk farklı biçimlerde kodlanır. Tipolojik açıdan bakıldığında, standart olumsuzluğun başlıca üç türü vardır: *morfolojik (ekli) olumsuzluk*, *olumsuzluk parçacıklarıyla yapılan olumsuzluk* ve *olumsuz fiillerle yapılan olumsuzluk* (Dahl, 2010, s. 12).

i. Morfolojik (veya eklerle yapılan) olumsuzluk

Olumsuzluk, belli bir ekle kodlanır ve bu, genelde birçok dilde (örn. Türk dilleri) yaygın olarak kullanılır. Burada olumsuzluk işaretleyicisi, çekimli bir fiilin bileşeni olarak ortaya çıkar (Dahl, 2010, s. 14):

Türkçe:

a. gel-di

b. gel-**me**-di

ii. Olumsuzluk parçacıklarıyla yapılan olumsuzluk

Olumsuzluk, belli bir olumsuzluk parçacığı ile kodlanır ve bu olanak, dünya dillerinin yarısında görülür. Burada olumsuzluk parçacığının iki özelliği vardır: a) eklere nazaran bağımsızdır ve b) çekimlenemezler (Dahl, 2010, s. 19). Şimdi bir örnek verelim:

İngilizce:

a. He is coming

b. He is **not** coming

‘Geliyorum.’

‘Gelmiyorum.’

iii. Olumsuz fiillerle veya olumsuz yardımcı fiillerle yapılan olumsuzluk

Olumsuzluk, olumsuz bir fiil yardımıyla ifade edilir ve bu kullanım, olumsuzluk parçacıklarına göre daha azdır. Burada olumsuz fiil, bir yardımcı fiil olabildiği gibi bir temel fiil de olabilir (Dahl, 2010, s. 20-21). Bir örnek:

Fince:

a. tule-n

b. e-n

tule

gel-ŞZ.1TK

OYF-ŞZ.1TK

gel-temel fiil biçimi

‘Geliyorum.’

‘Gelmiyorum.’

Fincede bildirme cümlelerinin olumsuzlanmasında kullanılan yardımcı fiil ile emir cümlelerinin olumsuzlanmasında kullanılan yardımcı fiil aynı değildir. Bildirme cümlelerinde olumsuz yardımcı fiil olarak *e-* ‘olmamak’, emir cümlelerinde ise olumsuz yardımcı fiil olarak *äl-* ‘olmamak’ kullanılır (bk. Miestamo, 2005a, s. 16).

Miestamo ise, standart olumsuzluğun dört farklı biçimde kodlandığını söylemektedir (2005, s. 21):

a) Olumsuzluk parçacıklarıyla

b) Olumsuzluk ekleriyle

c) Olumsuz fiillerle/yardımcı fiillerle (Evekte de olumsuz fiil *e-*, Fincede ise olumsuz yardımcı fiil *e-* ‘olmamak’ kullanılır (Miestamo, 2005a, s. 82)

d) Olumsuz isimlerle.

Standart olmayan olumsuzluk ise, isim cümlelerinin, varoluşsal cümlelerin ve emir cümlelerinin olumsuzlanmasını kapsamaktadır. İsim cümleleri ile varoluşsal cümlelerin olumsuzlanmasında genelde olumsuzluk parçacıkları (negation particles) kullanılmaktadır. Ancak emir cümlelerinin olumsuzlanması, farklı biçimlerde (olumsuzluk ekiyle, olumsuzluk parçacığıyla, olumsuz fiille/yardımcı fiille) yapılabilir. Örneğin aşağıdaki iki örnekte, emir cümleleri olumsuz yardım fiil aracılığıyla olumsuzlanır; burada olumsuz yardımcı fiil çekimlenir ve cümlenin en başında yer alır:

Evenkçe: (Nedyalkov, 1994, s. 15)

E-ŋne-kel	tadu	ŋene-re
OYF-EMR.2TK	ora(ya)	git-temel fiil biçimi
‘Asla oraya gitme!’		

Marice: (Wagner-Nagy, 2011, s. 139)

i-t	tol
OYF-EMR.2TK	gel-temel fiil biçimi
‘Gelme!’	

Yapılan tipolojik çalışmalarda, olumsuzluk yapıları simetrik ve asimetrik olarak da ikiye ayrılmaktadır (Miestamo, 2005a, s. 51). Simetrik olumsuzlukta, olumlu yapı ile olumsuz yapı arasında yapısal/paradigma olarak bir değişiklik olmaz; sadece olumsuz yapıya olumsuzluk parçacığı eklenir (Miestamo, 2005b, s. 458). Bir örnek verelim:

Almanca:

a. ich singe	b. ich singe	nicht
ben şarkı söyle-ŞZ.1TK	ben şarkı söyle-ŞZ.1TK	OLZ ^P
‘Şarkı söylüyorum’	‘Şarkı söylemiyorum.’	

Asimetrik olumsuzlukta ise, olumlu ve olumsuz yapı arasında yapısal/paradigma olarak değişiklik vardır. Mesela aşağıdaki Fince örnekte, yardımcı fiil *e-* ‘olmamak’ tek başına kişi/sayı vs. bildirir ve temel fiilden önce yer alır. Evenkçede de çekimlenen bir olumsuz yardımcı fiil *e-* olmamak vardır ve bu, genelde temel fiilden hemen önce gelir; ancak duygusal cümlelerde temel fiil çekimlenen olumsuz yardımcı fiilden önce gelebilir (bk. Nedyalkov, 1994, s. 2-8). Şimdi ilgili örneklerle bakalım:

Fince: (Dahl, 2010, s. 20)

a. tule-n	b. e-n	tule
gel-ŞZ.1TK	OYF-ŞZ.1TK	gel-temel fiil biçimi
‘Geliyorum.’	‘Gelmiyorum.’	

Evenkçe: (Nedyalkov, 1994, s. 2)

Nuñan min-du	purta-va	e-che-n	bū-re
O ben-YÖN	bıçak-BEL	OYF-GÇZ.3TK	ver-temel fiil biçimi
‘O bana bıçağı vermedi.’			

2. Türk Dillerinde Olumsuzluk

Türk dillerindeki olumsuzluk kategorisini değişik açılardan irdeleyen dilbilimsel çalışmalar son yıllarda artmıştır. Örneğin Seydi 2021’de Türkçede olumsuzluğun işlevsel eşzamanlı betimlemesi çok ayrıntılı olarak yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Türkçede olumsuzluk yapılarını modern dilbilim temelinde ele alan çalışmalar da vardır (Görgülü 2018, Kelepir 2000). Ayrıca diğer çağdaş Türk dillerinde olumsuzluk kategorisini ya da olumsuzluk yapılarını betimleyen araştırmalar dikkat çekmektedir (Siegl 2020; Güzel 2023; Sebzecioğlu & Tan 2023; Yarba 2018).

Miestamo, Türkçede (burada Türkiye Türkçesi) olumsuzluğun üç farklı biçimde kodlandığını söyler (2005, s. 16):

- Bildirme cümlelerinde fiil köklerine *-mA-* olumsuzluk eki ekleyerek (*gel-di> gel-me-di, gelmiş>gel-me-miş*).
- İsim cümlelerinde (yükleminde fiil olmayan cümleler) *değil* parçacığıyla (*Ali yorgun > Ali yorgun değil*).
- Varoluşsal cümlelerde ise *yok* parçacığıyla (*Ali'nin parası var>Ali'nin parası yok*).

Miestamo’nun Türkçede olumsuzlukla ilgili yukarıda sunduğu tipolojik dağılım, genelde diğer Türk dilleri için de geçerlidir. Bu anlamda çağdaş Türk dillerinde, olumsuzluk ekleri ve olumsuzluk parçacıkları en önemli olumsuzluk kodlayıcıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Olumsuzluk eki veya olumsuz fiil kökleri (negative verb stems)

Bu kodlama türü, çağdaş Türk dillerinde en yaygın olumsuzluk kodlamasıdır. Fiil kök ve gövdelerine *-mA-* olumsuzluk eki getirmek suretiyle bütün bildirme cümleleri olumsuzlanmaktadır, örn. Ttü. *geldi> gelmedi, almış> almamış*, Kaz. *kelgen>kelmegen* ‘gelmedi’, Stuv. *nomçuğan>nomçuvaan (nomçu-va-ğan)* ‘okumadı’.

II. Olumsuzluk parçacıkları (negation particles)

Türk dillerinde önemli olumsuzlayıcılardan biri de olumsuzluk parçacıklarıdır. Bu anlamda iki tip olumsuzluk parçacığı vardır: *emes* (<ET *är-máz-är-más*) ve Oğuz ve bazı Kıpçak dillerinde *tägül* (<Argu *da:y ol*), örn. Ttü. *değil*, Nog. *tuwıl*, Tat. *tügil*, Kaz. *ymes*, Özb. *emäs*, Çuv. *mar* (Johanson, 2021, s. 570, 674). Bu parçacıklar isim cümlelerinin olumsuzlanmasında kullanılmaktadır, örn. Kaz. *Men muyalım yemespin*, Özb. *Men o'qutuvči emäsman* ‘Ben öğretmen değilim’.

Bugün bazı Türk dillerinde olumsuzluk parçacığına gelişen *çok~joq~yoq* (<ET *yōq*) aracılığıyla da olumsuzlama yapılabilir. Bu tür olumsuzluk, genelde varoluşsal cümlelerde karşımıza çıkar, örn. Ttü. *Ekmek var mı? Hayır, ekmek yok*. Aynı zamanda bu olumsuzluk işaretleyicisi, fiil çekim sisteminin bir parçası olarak da kullanılabilir, örn. Kırğ. *kelgen joq .gelmedi/gelmiş değil*’, Kaz. *kelgen joq .gelmedi/gelmiş değil*’.

Çuvaşçada her zaman öncül konumda (cümlelerin en başında) olan *an* ögesi (bu anlamda parçacık da diyebiliriz) vardır ve kesin bir olumsuzluk bildirir, örn. *An pür!* ‘Gitme!’, *An vula!* ‘okuma!’, *An vulär* ‘Okumayın!’ (Johanson, 2021, s. 674). Bu olumsuzluk ögesi, dil ilişkisi neticesinde Fin-Ugor dillerinden, özellikle Mariceden kopyalanmış olup genelde Moğolca, Tunguzca ve Korecedeki olumsuz fiil kökü *e-* ‘olmamak’ ile ilişkilendirilmektedir (Johanson, 2021, s. 674). Bu Çuvaşça yapıda, tam anlamıyla bir *karışık kopya* (selective copy) söz konusudur, yani olumsuzluk parçacığı *an* [genel kopya] + olumsuz emir yapısı (karışık kopya için bk. Johanson, 2002, s. 9).

Olumsuz emir yapıları açısından, Çuvaşça diğer Türk dillerinden oldukça farklıdır, zira diğer Türk dillerinde olumsuz emir yapıları da olumsuzluk eki *-MA-* yardımıyla oluşturulur, örn. Ttü. *gelme!*, Kaz. *barma!* ‘gitme!’, Kırg. *ketpe!* ‘gitme!’, Tat. *barma!* ‘gitme!’. Ancak Yakutça ve Dolgancada olumsuz emir yapıları oluşturulurken, olumsuzluk eki *-(I)mA* (uzun ünlülerden sonra *-mA*, diğer durumlarda *-(I)mA*) biçiminde gelir, örn. *barıma!* ‘gitme!’, *ahıma!* ‘açma!’, *sanā-ma!* ‘düşünme!’ (Johanson, 2021, s. 596, Siegl, 2020, s. 248).

3. Tuvacada Olumsuzluk

Daha önce de vurguladığımız gibi, olumsuzluk kategorisi için her dilde farklı biçim-sözdizimsel kodlama olanakları vardır (bk. Miestamo, 2005a, s. 3). Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da olumsuzluk, ilk etapta olumsuzluk eki *-MA-* ve olumsuzluk parçacıkları (*emes~eves*, *çoq*) ile ifade edilir. Ayrıca Tuvacada, diğer Türk dillerinden farklı olarak, ekleşik fiil yapısı *-Vp čada-* ‘yapamamak’ aracılığıyla da bir olumsuzluk ifade edilir, yani burada bir anlamda olumsuz yardımcı fiil *čada-* ‘yapamamak’ (<Moğ. *yada-*) ile olumsuzluk kodlanmaktadır. Tuvacadaki bu üçlü olumsuzluk kodlaması, tipolojik açıdan Dahl 2010’daki tipolojik modele oldukça benzemektedir. Bu çalışma kapsamında Tuvacada olumsuzluk yapıları, *standart olumsuzluk* ve *standart olmayan olumsuzluk* olmak üzere iki farklı kategoride ele alınacaktır.

3.1. Tuvacada Standart Olumsuzluk

Tuvacada standart olumsuzluk, eklerle ve olumsuz yardımcı fiille (ekleşik fiil yapısı içinde) kodlanmaktadır. Bu kodlama olanakları aşağıda daha detaylı ele alınacaktır.

3.1.1. Eklerle Yapılan Olumsuzluk (Morfolojik Olumsuzluk)

Tuvacada standart olumsuzluk, belli ekler (*-MA-*, *-GALAK*) aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin *-MA-* eki, fiil çekim sisteminin bir bileşeni olarak fiil kök ve gövdelerine eklenerek (olumsuz fiiller oluşturularak) bildirme cümleleri olumsuzlanır; bu yol, genelde morfolojik olumsuzluk olarak da bilinir. Altay Tuvacasında bu ek, *-DX* geçmiş zaman ekinde önce geldiğinde, genelde uzun ünlülüdür, örn. *Gör-ve:-dim* ‘Görmedim’. Diğer Tuvaca varyantlarında ise böyle bir uzunluk söz konusu değildir. Şimdi değişik Tuvaca varyantlardan örnekler verelim:

Standart Tuvaca: (Aydemir, 2009, s. 122)

Kelbedim.

gel-OLZ^E-GÇZ-1TK

‘Gelmedim.’

Altay Tuvacası: (Aydemir, 2009, s. 78)

Görve:dim.

gör-OLZ^E-GÇZ-1TK

‘Görmedim.’

Duhaca: (Ragagnin, 2011, s. 113)

Kelmeen (kel-be-gen).

Gel-OLZ^E-GÇZ.3TK

‘Gelmedi.’

Cungar Tuvacası: (Mawkanuli, 2005, s. 61)

Men tanıbadim, monu görbedim.

Ben tanı-OLZ^E-GÇZ.1TK bu-BEL gör-OLZ^E-GÇZ.1TK

‘Ben tanımadım, onu görmedim.’

Aynı şekilde Tuvacada görünüş-zaman eklerinden biri olan *-GALAK* da “henüz gerçekleşmemişlik” anlamında bir olumsuzluk içermektedir (İsxakov & Pal’mbax, 1961, s. 391). Tuvacada bu ek, “henüz gerçekleşmemişlik”e ilaveten “kısa süre sonra gerçekleşecek” gibi bir öngörüsellik de bildirir (Johanson, 2021, s. 743). Bu tip olumsuzluk, genel olarak “içeriksel olumsuzluk” olarak yorumlanabilir. Aşağıdaki örnekte bu işlevi görebiliriz:

Standart Tuvaca:

Uluğ sooq egeleelek (egele-gelek).

büyük soğuk başla-GÇZ-3.TK

‘Büyük soğuk henüz başlamadı.’

-GALAK eki, Güney Sibirya Türk dillerinin bazılarında (Tuvaca, Hakasça, Altay Türkçesi) sıfat-fiil olarak da kullanılmaktadır, örn. Tuvaca *käl-gä-läk kiži* ‘henüz gelmemiş (bir) kişi’; ancak bu ek, Tofaca, Tuhaca ve Duhacada ise yoktur (Johanson, 2021, s. 743).

Tuvacada *-VAs* eki (geniş zamanın olumsuzu) de olumsuzluk kodlayan morfolojik birimlerden biridir:

Duhaca: (Ragagnin, 2011, s. 147)

jarə neške mĩsən sũrtpes.

İğdiş edilmiş geyik ağaç-YÖN boynuz-İYE.3TK-BEL sürt-GNZ.OLZ^E.3TK

‘İğdiş edilmiş ren geyiği ağaca boynuzunu sürtmez.’

Altay Tuvacası: (Aydemir, 2009, s. 45)

Başyazın ölrüp bolvas.

Başka-İYE.3TK-BEL öldür-YF-GNZ-OLZ^E.3TK

‘Başkasını öldüremezsin.’

Cungar Tuvacası: (Mawkanuli, 2005, s. 38)

Oygur dilin bilbeze de bolbas.

Uygur dil-İYE.3TK-BEL bil-OLZ^E-ŞAR de ol-GNZ.OLZ^E.3TK

‘Uygur dilini bilmese de olmaz.’

3.1.2. Olumsuz Yardımcı Fiille Yapılan Olumsuzluk

Moğolcadan Tuvacaya kopyalanmış *çada-* (< Moğ. *yada-* ‘yapamamak’) fiili, ekleşik fiil yapısı (*-Vp çada-*) içinde olumsuz yardımcı fiil olarak işlev görmekte ve „yetersizlik“ (inability) bildirmektedir (bk. Aydemir, 2020, s. 225). Bu Moğolca kökenli olumsuz yardımcı fiil, Tuvacanın dışında Tofaca ve Sarı Uygurcada da vardır (Slater, 2003, s. 416). Tuvacada *çada-* fiilinin olumsuz yardımcı fiil olarak gramerleşmesi, Çin’in Qinghai eyaletinin en doğu ucunda konuşulan Mangghuer dilinde olumsuz yardımcı fiil olarak kullanılan *da-* (< Moğ. **yada-* ‘yapamamak’) fiilinin kullanımını akla getirmektedir (krş. Slater, 2003, s. 319). Şimdi bir örnek verelim:

Standart Tuvaca:

<i>Qodan</i>	<i>udup</i>	<i>čadadi.</i>
Tavşan	uyu-ZF	YF-GÇZ-3TK

‘Tavşan uyuyamadı.’

Altay Tuvacasında (Tsengel Tuvacası) da *jada-* (< Moğ. *yada-*), olumsuz yardımcı fiil olarak kullanılmakta ve Standart Tuvacada olduğu gibi „yetersizlik“ bildirmektedir:

Altay Tuvacası: (Aydemir, 2009, s. 46)

<i>ğazip</i>	<i>jadap duru men.</i>
kaz-ZF	OYF-GÇZ-1.TK

‘(çukuru) kazamadım.’

Duhacada *-Vp yada-* biçiminde karşımıza çıkan ekleşik fiil, Moğolcadan yapılan bir karışık kopyadır (Moğ. zarf-fiil *-ČI + yada-* ‘bir şeyi yapacak durumda olmamak’) ve kesin bir “yetersizlik” bildirir; *-Vp šita-βa-* ‘yapamamak’, *-Vp yada-*’ya göre daha sık kullanılmaktadır (Ragagnin, 2011, s. 117). Bir örnek verelim:

Duhaca: (Ragagnin, 2011, s. 117)

Uləy jaaş ında [...] üt gəsəp yadap jı^htkan jime turə.

Büyük ayı ...ora-BUL [...] çukur kaz-ZF OYF-YF-SF şey KOP

‘Büyük ayı orada [...] bir çukur kazmayı başaramadı/beceremedi.’

Tuvacada *-Vp čada-*, yeterli bildiren *-A al-* veya *-Vp šida-* yapılarının bir olumsuz değil, bağımsız bir yetersizlik (veya olumsuz yeterlik) yapısıdır. Kaldı ki Tuvacada *-A al-* ve *-Vp šida-* yapıları, diğer fiiller gibi, *-MA-* olumsuzluk ekiyle (*-A alva-* ve *-Vp šidaβa-*) olumsuzlanmaktadır, örn. Atuv. *Öşgüzün de yadarıy alvas* ‘Keçisini de güdemez’ (Aydemir, 2009, s. 68).

3.2. Standart Olmayan Olumsuzluk

Tuvacada standart olmayan olumsuzluk, isim cümleleri ile varoluş cümlelerinin olumsuzlanmasını kapsar. Aslında emir cümlelerinin olumsuzlanması da standart olmayan olumsuzluğa dahildir. Ancak Çuvaşça hariç, modern Türk dillerinde emir yapıları *-MA-* olumsuzluk ekiyle olumsuzlanmaktadır, örn. Ttü. *Alma!*, Kaz. *Barma!* Stuv. *Barba!* ‘Gitme! Dolayısıyla Tuvacada olumsuz emir yapıları, bu çalışmada ele alınmayacaktır.

3.2.1. İsim Cümlelerinin Olumsuzlanması

Türk dillerinde isim cümleleri, olumsuzluk parçacıkları (*emes*, *tägül*) yardımıyla olumsuzlanır. Tuvacada ise isim cümlelerinin olumsuzluğu, ilk etapta olumsuzluk parçacığı *emes~eves* ile yapılmaktadır. Birkaç örnek verelim:

Standart Tuvaca:

<i>Men</i>	<i>qışqa</i>	<i>inaq</i>	<i>eves men.</i>
ben	kış-YÖN	sevgili	OLZ ^P .1TK

‘Kış hiç sevmem.’

Cungar Tuvacası: (Mawkanuli, 2005, s. 205)

Señ žengen de baxşı ma? Žengem baxşı emes.
Sen-İLG abla-İYE.2TK de öğretmen S? Abla-İYE.1TK öğretmen OLZ^P
‘Senin ablan da öğretmen mi? Ablam öğretmen değil.’

Cungar Tuvacası: (Mawkanuli, 2005, s. 45)

Bistin dilibis Moolğa teñ emes.
Biz-İLG dil-İYE.3ÇK Moğol-YÖN aynı/benzer OLZ^P
‘Bizim dilimiz Moğolca ile aynı değil/Moğolcaya benzemez.’

Duhaca: (Ragagnin, 2011, s. 175)

Po^han ajaar žaraš emes.
Bugün hava güzel OLZ^P
‘Bugün hava güzel değil.’

Ayrıca Tuvacada *emes~eves* olumsuzluk parçacığı, belli görünüş-zaman eklerinden sonra da gelebilir. Burada muhtemelen, topyekûn adlaşmış bir yapının *emes* yardımıyla olumsuzlanması söz konusudur. Bu tür olumsuzluk, Kıpçak dillerindeki olumsuzluk parçacığı *žoq~joq* ‘yok’ ile yapılan olumsuzluğa benzemektedir, örn. Tat. *Ani hič kürgenem yuq* ‘Onu hiç görmedim’. Şimdi bazı örnekler verelim:

Standart Tuvaca:

Aragalaar deeš kel-gen eves sen
Rakı iç-İF için gel-GÇZ-değil.2TK
‘Rakı içmek için gelmiş değilsin/gelmedin.’

Altay Tuvacası: (Aydemir, 2009, s. 85)

Xarañılap öl-ür emes bis.
acı-ZF öl-GNZ.3TK OLZ^P.1ÇK
‘Açlıktan ölecek değiliz/ölmeyeceğiz.’

3.2.2. Varoluşsal Cümlelerin Olumsuzlanması

Tuvacada varoluşsal cümlelerin olumsuzluğu ise, ek-fiil olarak kullanılan *çoq* ‘yok’ parçacığı aracılığıyla yapılmaktadır. Burada varoluşsal bir parçacık olarak *çoq*, isim cümlesindeki bir ismin/şeyin varlığını olumsuzlamaktadır (Ragagnin, 2011, s. 192). Mesela Tuvaca *Meeñ üš oğlum bar* ‘Benim üç oğlum var’ cümlesi, aşağıdaki biçimde olumsuzlanmaktadır:

Standart Tuvaca: (Anderson & Harrison, 1999, s. 54)

Meeñ üš oğlum çoq.
ben-İLG üç oğul-İYE.1TK OLZ^P
‘Benim üç oğlum yok.’

Aynı şekilde *çoq* parçacığı, Tuvacada başka benzer yapılarda karşımıza çıkmaktadır:

Standart Tuvaca: (Anderson & Harrison, 1999, s. 54)

Avam *bažiŋda čoq.*
anne-İYE.1TK ev-BUL OLZ^P
'Annem evde değil.'

Standart Tuvaca: (Anderson & Harrison, 1999, s. 54)

Mende *üš ool čoq.*
ben-BUL üç oğul OLZ^P
'Benim üç oğlum yok.'

Cungar Tuvacası: (Mawkanuli, 2005, s. 207)

Biz baarda žoq irgin
Biz gel-ZF OLZ^P EVID.KOP
'Bir geldiğimizde yok imiş.'

Duhaca: (Ragagnin, 2011, s. 192)

Po jook-ta aŋ žok.
Bu yakın-BUL av hayvanı OLZ^P
'Burada/Buralarda av hayvanı yok.'

3.3. Tuvacada Simetrik Olumsuzluk

Tuvacada standart olumsuzluk, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (bk. Miestamo 2005a, s. 53), genelde simetrikdir. Bu tür olumsuzlamada, olumlu yapıda yapısal/paradigma olarak bir değişiklik olmaz; sadece olumlu yapıya bir olumsuzluk işaretleyicisi (örn. olumsuzluk eki *-MA-* veya olumsuzluk parçacığı *emes~eves*) eklenir. Şimdi iki örnek verelim:

a) Xaraŋğilap ölür. 'Açlıktan öleceğiz.'	b) Xaraŋğilap ölür emes . 'Açlıktan ölecek değiliz/ölmeyeceğiz.'
a) Men kel-di-m. 'Ben geldim.'	b) Men kel- be -di-m. 'Ben gelmedim.'

3.4. Tuvacada Asimetrik Olumsuzluk

Asimetrik olumsuzlukta ise olumlu yapı ile olumsuz yapı arasında tek fark, sadece olumsuzluk işaretleyicisinin bulunup bulunmaması değil, aynı zamanda belli yapısal veya paradigma farklarının da olmasıdır. Örneğin Tuvacada geniş zaman (aorist) olarak bilinen *-Xr* ekinin olumsuz biçimi olan *-VAs*, morfolojik asimetriye bir örnek olarak değerlendirilebilir (krş. Miestamo, 2005a, s. 58). Örnekler:

a) kelir 'gelir'	b) kel-ves 'gel-mez'
a) bolur 'olur'	b) bol-bas 'ol-maz'

Tuvacada olumsuz yeterlik bildiren *-Vp çada-* yapısı, yeterlik bildiren *-Vp şida-* veya *-A al-* yapılarının olumsuzu olarak yorumlandığında da, asimetrik bir olumsuzluktan söz edilebilir. Şimdi buna iki örnek verelim:

a) udu-p şida-dī-m uyu-ZF YF-GÇZ-1TK 'uyuyabildim'	b) udu-p uyu-ZF 'uyuyamadım'	çada-dī-m OYF-GÇZ-1TK
a) udu-y alir uyu-ZF YF-GNZ.3TK 'uyuyabilir'	b) udup uyu-ZF 'uyuyamaz'	çada-ar OYF-GNZ.3TK

4. Olumsuzluk Yapıları ve Öge Sıralaması

Olumsuzluk yapılarında, olumsuzluk kodlayan ögelerin, yani olumsuzlayıcıların (negator) cümle içindeki konumları da önemlidir. Standart olumsuzlukta, olumsuzlayıcılar cümlenin farklı yerlerinde olabilir. Bu anlamda üç farklı tipolojiden söz edilebilir (Dahl, 2010, s. 23):

- i) Olumsuzlayıcılar cümlenin en başında yer alabilir.
- ii) Olumsuzlayıcılar "mümkün olan en kısa sürede" cümleye yerleştirilir (Burada "mümkün olan en kısa sürede" ifadesinin ne anlama geldiği çok net değildir).
- iii) Olumsuzlayıcılar, olumsuzlanacak sözcüğün hemen önünde, genellikle de fiilden önce gelir.

Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da standart olumsuzluk, ilk etapta eklerle (olumsuzluk eki *-MA-*) yapılmaktadır ki buna genelde morfolojik olumsuzluk adı verilmektedir. Ayrıca Türk dillerinde önek olumsuzluğu değil, sonek olumsuzluğu vardır, yani olumsuzluk bildiren ekler fiil kök ve gövdesine eklenmektedir. Tipolojik açıdan bakıldığında, sonek olumsuzluğu önek olumsuzluğuna göre daha sık görülmektedir (Dahl, 2010, s. 24).

Olumsuz fiiller veya olumsuz yardımcı fiillerle yapılan olumsuzlukta ise, olumsuzlayıcı öge bazı dillerde cümlenin en başında yer alır. Mesela Fincede olumsuzluk bildiren yardımcı fiil, cümlenin en başında konumlanır, örn. *e-n tule* [OYF-ŞZ.1TK geltemel fiil biçimi] 'gelmiyorum'. Tuvacada olumsuzluk kodlama işlevi olan *çada-* 'gücü yetmemek' yardımcı fiili (tabii ki *-Vp çada-* ekleşik yapısı içinde) ise, hem temel fiilden sonra hem de cümlenin sonunda yer almakta ve çekimlenmektedir, örn. *udu-p çada-dī* 'uyuyamadı'. Olumsuz yardımcı fiilin varlığı ve kullanımı açısından Tuvaca (Tofaca ve Sarı Uygurca ile birlikte) diğer Türk dillerinden temelde ayrılmaktadır. Olumsuz yardımcı fiilin olduğu 12 dile bakıldığında, bunların 5'inde olumsuz yardımcı fiilin temel fiilden önce, 7'sinde ise olumsuz fiilin temel fiilden sonra geldiği tespit edilmiştir (Dahl, 2010, s. 25).

Aynı şekilde olumsuzluk parçacıklarının sentaktik konumu da, tipolojik çalışmalarda dikkate alınan konulardan biridir. Olumsuzluk parçacıkları, sentaktik konumuna göre şöyle sınıflandırılmaktadır (Jäger, 2008, s. 27-28):

- i) Fiilden önce gelen olumsuzluk parçacığı, örn. Hintçe.
- ii) Fiilden önce veya sonra gelen olumsuzluk parçacığı, örn. Katalanca.

iii) Fiilden sonra gelen olumsuzluk parçacığı, örn. İsvেççe, Türkçe.

Bu tip bir sınıflandırmada, olumsuzluk parçacığının doğrudan fiille mi ilgili yoksa bağımsız bir öge mi olduğu hususu oldukça önemlidir. Yukarıdaki sınıflandırma dikkate alındığında, Tuvacanın – ve diğer Türk dillerinin – tipolojik olarak 3. grupta yer aldığı görülmektedir, örn. Stuv. *Kelgen eves* ‘Gelmiş değil/gelmedi’, *Ölür eves* ‘Ölecek değil/ölmeyecek’.

Yukarıda Çuvaşça emir cümlelerinin çok farklı biçimde olumsuzlandığını görmüştük. Bu tip yapılarda, Fin-Ugor dillerinden, özellikle Mariceden kopya *an* ögesi, her zaman cümlenin en başında yer alır ve böylece kesin bir olumsuzluk bildirir, örn. *An pîr!* ‘Gitme!’, *An vula!* ‘okuma!’, *An vulâr* ‘Okumayın!’ (Johanson, 2021, s. 674). Olumsuzluk parçacığının cümlenin en başında olduğu bu tip bir sözdizimsel sıralama, Çuvaşça hariç, diğer Türk dillerinde yoktur; bu dillerde emir cümleleri, tıpkı bildirme cümleleri gibi, fiil köklerine olumsuzluk eki eklenerek olumsuzlanır, Kaz. *Barma!* ‘Gitme!’, Stuv. *Berbe!* ‘Verme!’.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Tuvacada olumsuzluk yapıları tipolojik açıdan ve eşzamanlı bakış açısıyla incelenmiştir. Bu bağlamda olumsuzluk kodlayan yapıların tipolojik bir dağılımı ortaya çıkarılmıştır. Tuvacada olumsuzluğun üç farklı türü vardır: i) eklerle yapılan (morfolojik) olumsuzluk (örn. *kel-be-di* ‘gelmedi’), ii) olumsuzluk parçacıklarıyla (*emes~eves, çoq*) yapılan olumsuzluk (örn. *Žengem baxşı emes* ‘Ablam öğretmen değil’, *Meeş üş oğlum çoq* ‘Benim üç oğlum yok’) ve iii) Moğolcadan kopya *çada-* (< Moğ. *yada-* ‘yapamamak’) olumsuz yardımcı fiili (*-Vp çada-* ekleşik fiil yapısı içinde) ile yapılan olumsuzluk (örn. *udu-p çada-di* ‘uyuyamadı’). Bu çalışmada olumsuzluk, *standart olumsuzluk* (yüklemde fiil olan bildirme cümleleri) ve *standart olmayan olumsuzluk* (isim cümleleri, varoluşsal cümleler vb) olarak iki ayrı kategoride ele alınmıştır. Tuvacada standart olumsuzluk, olumsuzluk eki *-MA-* ve olumsuz yardımcı fiil *çada-* ‘yapamamak’ ile kodlanırken, standart olmayan olumsuzluk ise genelde olumsuzluk parçacıkları (*emes, çoq*) yardımıyla yapılmaktadır. Tuvacada en farklı olumsuzluk kodlaması, ekleşik fiil yapısı *-Vp çada-* ‘[Bir şeyi] yapamamak’ ile yapılmaktadır, örn. *udu-p çada-di* ‘uyuyamadı’. Bu kodlama olanağı dikkate alındığında Tuvaca, Sarı Uygurca ve Tofaca hariç, diğer Türk dillerinden temelde ayrılmaktadır.

Kısaltmalar

Atuv.:	Altay Tuvacası
AYR:	Ayrılma durum eki
BEL:	Belirtme durum eki
BUL:	Bulunma durum eki
ÇK:	Çokluk
Çuv:	Çuvaşça
EMR:	Emir
ET:	Eski Türkçe
EVID:	Evidensiyel
GÇZ:	Geçmiş zaman
GNZ:	Geniş zaman
İF:	İsim-fiil

İLG:	İlgi durum eki
İYE:	İyelik eki
Kaz.:	Kazakça
Kırg.:	Kırgızca
KOP:	Kopula (ek-fiil)
Nog.:	Nogayca
OLZ ^E :	Olumsuzluk eki
OLZ ^P :	Olumsuzluk parçacığı
OYF:	Olumsuz yardımcı fiil
Özb.:	Özbekçe
SF:	Sıfat-fiil
Stuv.:	Standart Tuvaca
ŞAR:	Şart eki
ŞZ:	Şimdiki zaman
Tat.:	Tatarca
TK:	Teklik
Ttü.:	Türkiye Türkçesi
YÖN:	Yönelme durum eki
YF:	Yardımcı fiil
ZF:	Zarf-fiil

Kaynakça

- Anderson, G. D. & Harrison, K. D. (1999). *Tyvan* (Languages of the world. Materials 257). München & Newcastle: Lincom Europa.
- Aydemir, İ. A. (2009). *Konverbien im Altai-Tuwinischen. Eine Untersuchung unter Berücksichtigung des Altai-Dialekts* (Turcologica 80.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Aydemir, İ. A. (2020). Modal structures in Altay Tuvan. *Turkic Languages* 24(2), 215-232.
- Dahl, Ö. (2010). Typology of negation. L. R. Horn (Ed.). *The Expression of Negation* içinde (s. 9-38). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Görgülü, E. (2018). Negative polarity, scope of negation and negative phrases in Turkish. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 136-149.
- Güzel, H. (2023). Halaççada olumsuzluk. *Türkbilim* 46/2, 333-345.
- İsxakov, F. G. & Pal'mbax, A. A. (1961). *Grammatika tuvinskogo yazıka. Fonetika i morfologiya*. Moskva.
- Jäger, A. (2008). *History of German negation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Johanson, L. (2002). *Structural factors in Turkic language contacts*. [With an introduction by Bernard Comrie.] London: Curzon.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Kahrel, P. & Van Den Berg, R. (Eds.) (1994). *Typological studies in negation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Kelepir, M. (2000). Scope of negation: Evidence from Turkish NPIs and quantifiers. M. Saito, Y. Abe, H. Aoyagi, M. Harimoto, K. Murasugi & T. Suzuki, Eds. *Proceedings of GLOW Asia II* içinde (s. 213-230). Nanzan University, Nagoya, Japan.
- Mawkanuli, T. (2005). *Jungar Tuvan texts*, Indiana University Research.
- Miestamo, M. (2005a). *Standard negation. The negation of declarative verbal main clauses in an typological perspective*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Miestamo, M. (2005b). Symmetric and asymmetric standard negation. M. Dryer, M. Haspelmath, D. Gil & B. Comrie (Eds.). *World atlas of language structures* içinde (s. 458-461). Oxford: Oxford University Press.
- Nedyalkov, I. 1994. Evenki. P. Kahrel & R. van den Berg (Eds). *Typological Studies in Negation*, Amsterdam: John Benjamins, 1-34.
- Ragagnin, E. (2011). *Dukhan, a Turkic variety of Northern Mongolia. Description and analysis* (Turcologica 76). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sebzecioğlu, T. & Tan, A. (2023). Türkiye ve Kırgız Türkçesinde olumsuz kutuplanma birimleri ve kısıtlamalar. *Kesit Akademi Dergisi*, 9 (34), 92-113.
- Seydi, M. (2021). *Türkçede Olumsuzluk - eşzamanlı işlevsel bir inceleme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Siegl, F. (2020). Negation in Taimyr Dolgan. *Turkic Languages* 2, 233-289
- Slater, K. W. (2003). Mangghuer. J. Janhunen (Ed.). *The Mongolic Languages* içinde (s. 307-324). Routledge.
- Wagner-Nagy, B. (2011). *On the typology of negation in Ob-Ugric and Samoyedic Languages*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura -- Société Finno-Ougrienne -- Finno-Ugrian Society.
- Yarba, S. (2018). *Kıpçak Grubu Türk dillerinde olumsuzluk*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.